

NOVRUZ VƏ ONUN MİFOLOJİ QATLARI

Açar sözlər: Novruz, mif, mərasim, müqəddəslik, inam, təmizlənmə

Xalqın tarixi yalnız onun əlyazmalarında, salnamə və kitab mədəniyyətində daşınmır. Həm də onun ruhunda, milli varlığında daşınır. Tarixin folklor və etnoqrafik yaddaş olaraq gerçəkləşən səhifələri həmişəyaşar və unudulmazdır.

Novruz bayramı da Azərbaycan xalqının ruhundan, varlığından qopan ulu tarix yaddaşdır. Daim bizimlədir, ruhumuzdadır, bizi tarixin başlanğıcından bugünə kimi müşayiət etmiş, bizi biz olaraq yaşatmış, millət olaraq tarixin yaddaşına çevirmişdir.

Novruz bayramı və onunla bağlı folklor, etnoqrafiya ənənələrinə yaddaş və bu günümüz, yəni mif və gerçəklik aspektindən yanaşmaq, bu qədim və zəngin mərasimdə mif və tarixin dərin qatlarını üzə çıxarmaq aktual elmi zərurət olaraq qalmaqdadır. Bu zərurət onunla bağlıdır ki, Novruz bayramına aid tədqiqatların bolluğu şəraitində onunla bağlı ümumiləşmiş qənaətlərdə hələ də ciddi mübahisələr, ziddiyyətlər, yanlışlıqlar qalmaqdadır.

Novruz bayramı bir mərasim hadisəsi kimi proqramlaşdırılmış söz-hərəkət kompleksini nəzərdə tutur. Bu kompleks onun şüurundadır, şüurdan gəlir. Novruz bir bayram kimi söz ritual əsaslı müqəddəs bir kompleksdir.

Bir bayram hadisəsi kimi Novruzun elmi mahiyyətinin dərk olunmasından ötrü onun nə vaxt yaranması, tarixin hansı mərhələsində meydana çıxması və hansı tarixi dövənlərdən keçməsi öz-özlüyündə ciddi problemlərdir. Azərbaycan etnokültür sistemində Novruz bayramı ən müqəddəs və bənzərsiz mərasimdir. Bunun üçündür ki, xalq düşüncəsi Novruz bayramını elə hadisələrdən ibarət təsəvvür edir ki, onun gündəlik həyatda bənzəri yoxdur. Yəni Novruzda müqəddəs hadisələr baş verir: həmin hadisələrin gündəlik həyatda baş verməsi mümkün deyildir.

Miflərdən birində deyilir: "Bir çərşənbə gecəsi bir arvadla bir kişi yatmışdılar. Gecənin bir vaxtında arvad əyilib ərinə deyir:

- A kişi, yadımdan çıxıb buzovu bağlamamışam.

Arvad yuxulu-yuxulu çölə çıxıb görür ki, həyətdə böyrü üstə bir ağac yıxılıb. Buzovu gətirib həmin ağaca bağlayır, qayıdıb yerinə girib yatır.

Kişi səhər yuxudan duranda görür ki, buzov ağacın başından sallanır. Tez arvadını çağırır. Arvad gəlib vəziyyəti görəndə gecəki hadisəni ona danışır. Adamlar yığışib fikirləşirlər ki, bu necə olan işdi? Sonra qocalardan biri deyir ki, "çərşənbə axşamı" hər şey yatır. Yəqin ağac da yatıbmiş, arvad buzovu gətirib ona bağlayıb, ağac oyananda buzovu da özü ilə qaldırıb".

Fransız alimi Klod Levi Stros göstərirdi ki, mifləri dərk etmək üçün onları bütövlükdə götürmək lazımdır. Bu böyük alimin fikrini Azərbaycan mifoloji mətnləri bir daha təsdiq edir. Yəni buzovun ağacın başına qalxması bir bədii vəziyyətdir. Ancaq bunun müqəddəs inamla əlaqəsi Azərbaycan xalqının əski mifoloji fəlsəfi dünyagörüşü ilə bağlı olmaqla bir sistemdir. Sistemdə hər bir element, ünsür yerində olmaqla bir-biri ilə qanunauyğun əlaqədədir. Bu baxımdan, nəzərdən keçirdiyimiz mif əlahiddə, yaxud tək ola bilməz. Yəni bu mif daşdığı inamlara, mifoloji sistemə daxildir. Bu mifi o biri mif izah etməlidir. Bu, miflərin bir-biri ilə

özünəməxsus əlaqəsidir.

Ağacın başını yerə əyməsi, yaxud yatması ilin bütün zamanlarında yox, yalnız çərşənbədə baş verir. Bu, zamanın müqəddəsliyidir. Bu zamanda qeyri-adi hadisə ağacların başını yerə əyməsidir. Bu isə hadisələrin müqəddəsliyidir. Ağaclar və onunla bağlı hadisələrin mövcud olduğu yer isə məkanın müqəddəsliyini bildirir. Beləliklə, Novruz bayramı Müqəddəs zaman, Müqəddəs məkan və Müqəddəs hadisələri təcəssüm etdirir.

Bildiyimiz kimi, mif bizə bütün hallarda sakral olanı, yəni müqəddəsliyi təqdim edir. Mifdə baş verənlər insanların həyatı üçün müqəddəs nümunələrdir. Bu baxımdan, mifdəki zaman, məkan və hadisələr sakral ilk Zamanı, ilk Məkanı və ilk Hadisələri bildirir. Həmin ilk zaman, məkan və hadisələr ilk insana-müqəddəs əcdada məxsusdur. Göründüyü kimi, Novruz bayramındakı zaman, məkan və hadisələrin müqəddəsliyi mifin eyni vahidlərinin müqəddəsliyi ilə bağlıdır.

Novruzun müqəddəsliyi, insanların şüurunda müqəddəs hadisə kimi qavranması onların şüurunda bu gün yaşayan müqəddəslik inamları ilə bağlıdır. Inamlara görə, Novruza arxa çevirmək yolverilməz və bağışlanmaz sayılır. Novruz təkə bir bayram, şənlik deyil, həyat fəlsəfəsinin, milli təfəkkürün daşındığı müqəddəs yaddaşdır.

Novruz bayramı xalqın düşüncəsində təbiətin, varlığın oyanması, canlanması bayramıdır. Gecə ilə gündüzün bərabərləşməsi, Günəşlə Yerin təmasının artması torpağın oyanışını şərtləndirdiyi kimi, insanın varlığında və ruhunda gedən dəyişmələri, xalqın öz dili ilə desək "qanın qaynamasını, oyanmasını" da təmin edir. Bu, evlərdə səməni göyərdilməsi, yəni insanın təbiətlə qaynayıb qovuşması şəklində rəmzlənir.

Mifik təfəkkür baxımından sakral dəyərləri özündə ehtiva edən Novruz bayramı gercək həyatda insanların gercək arzularının mənəvi baxımdan təminatçısı kimi çıxış edir. Qovurğa qovurmaq, yumurta boyamaq, yarma yeməyi bişirmək rəmzi-məcəzi anlam və funksiya daşıyır. Bunlarda sözü gedən mifoloji simvolik öz mənəvi aləmində insanların ehtiyaclarını ifadə edir. Simvolizm özünü onda göstərir ki, bir ovuc qovurğa, bir boyalı yumurta, bir bişirilmə yarma real olaraq elə də böyük azuqə deyildir. Bunlarla rəmzi-məcəzi mənada öz arzularını ifadə edən insan daha ciddi fəaliyyətin, böyük və tükənməz əməyin gərəkləşməsi üçün mənəvi stimül qazanır. Novruzun bir mərasim olaraq özündə rəmzləndirdiyi müqəddəs və simvolik hərəkət qovurğadan, səmənidən keçərək, insanın ən mühüm həyatı dayaqlarına çevrilir. Təsadüfi deyil ki, adamlar səməni nəğməsini qəlblərində ilahi, müqəddəs duyğularla ürəkdən ifa edirlər:

Səməni, saxla məni,
İldə göyərdərəm səni.
Səməni sazana gəlmişəm,
Uzana-uzana gəlmişəm.

Səməninin əzizlənməsi, səməniyə bol məhsul, çörək, bərəkət ümidi kimi baxılması, onun obrazlı şəkildə canlandırılması insanın ən böyük mənəvi güc mənbəyidir. Onun nikbinliyinin, həyata daha böyük inamla, həm də sönməyən, ölməyən inamla bağlanması təzahürüdür.

Novruz bayramı od ilə sıx şəkildə bağlıdır. Axır çərşənbədə və Novruz günündə adamlar həyatə toplaşır, böyük tonqal qalayır, onun ətrafında dövrə vurur və növbə ilə odun üstündən tullanırlar. Adamlar tullandıqca aşağıdakı sözləri söyləyərək "ağırlıqlarını" odun üzərinə tökürlər:

Ağırlığım,
 Uğurluğum,
 Tökülsün,
 Bu odda yansın...

Novruzdakı odla bağlı mərasim insanın keçmişi ilə gələcəyini həm ayıran, həm də birləşdirən simvolik bir hadisədir. Alovun dilləri sanki bütün kədəri, ağrını və acını yalayıb özündə saxlayır, adamların çilləsini çıxarır, insanda sağlam olan hər bir şeyi-sağlam bədəni və sağlam ruhu sabaha ərməğan olaraq ötürür. Demək, Novruz bayramı bütövlükdə, o cümlədən onun hər bir ayini, odla bağlı ayin də daxil olmaqla keçmiş və bu gün, bu günlə sabah arasında dayanır. İnsan od üstündən tullanmaqla təmizlənir. Bu odun insan bədənindən şəri təmizləməsi, başqa sözlə şərin odla qovulmasıdır. Buna əski türk mədəniyyətindən çoxlu misallar gətirmək olar. Ancaq indiki halda bizim məqsədimiz heç də odun təmizləyici gücə malik olmasını, bunun mifoloji mənzərəsini təsvir etmək deyil, Novruz, o cümlədən odla təmizlənmə ayini, insanın təmizlənmə mərasimi bir ruhi-psixoloji hadisə olaraq insan mənəviyyatının bütövlükdə səfərbərliyini bildirir. Keçən Novruz bayramında odla təmizlənmiş insan növbəti Novruz bayramına qədər, yəni bir il üçün təmizlik, fiziki və mənəvi güc əldə etmiş olur. İl ərzində baş vermiş hadisələr onun bədənindəki gücü tükətməmiş, həyatında ağırlıqlar, ağrı-acılar yaratmışdır. İndi insan odun üstündən tullanmaqla məhz təzə il üçün, yəni sabahı üçün təmizlənmə, fiziki və mənəvi güc diləyir. Deməli, Novruz bayramında Keçmiş, Bugün və Sabah bir-birinə qovuşur. Bu baxımdan, od həm də ruhla bədən arasındakı qırılmaz bağlılığın mifik himayəçisi kimi çıxış edir. Bu dünən belə olub, bu gün də belədir. Mif və tarix bizim həyatımızda qovuşuq şəkilindədir.

Novruz bir bayram olaraq yalnız keçmişlə gələcək arasında sərhəd, zaman vahidi deyildir. O, keçmişlə gələcək arasında ötürücüdür. Xalq öz yeni həyatını daha maraqlı, daha firavan qurmaq üçün Novruzu bir güc qaynağı sayır. Həyatın fəsiləsizliyi barəsindəki mifoloji-fəlsəfi qənaətlər Novruz bayramının nə qədər böyük ruhi mənəvi potensiala malik olduğunu sübut edir. Həyatda Novruz bayramı adamların yaşayışından, mənəviyyatından, daxili ünsiyyətindən, keçmiş və indisindən gəlib keçir. Bu anda adamlar çox şeyi unudur, onlardan qopur, ayrılır, həyatının ağrı-acılarından pis tərəflərindən, insanlarla ünsiyyətin xoşagəlməz hallarından uzaqlaşır. Nahaq yerə deyil ki, Novruz bayramında küsülülər barışmalıdır, küsülülük münasibətlərin pozulması, insanlar arasındakı harmoniyanın dağılması deməkdir. Novruz isə mənəvi kosmos, ali nizam, toplumun kosmik sahmanı deməkdir. Novruz bayramında insanların öz aralarında ədavəti unudaraq barışması bu bayramın təmin edilməsinin ən ali və müqəddəs vasitəsi olduğunu göstərir. Heç təsadüfi deyil ki, Novruzda insanlar bütün yaxşı şeyləri yaddaşa həkk etməyə, xeyir olana, Allahın bəyəndiyi əməllərin təntənəsinə, qələbəsinə çalışırlar. Ağrı-acılar, müşkül işlər, şərin törətdiyi pis ovqatlar ürəklərdən, beyinlərdən silinir, Novruzda təzələnen sular sanki onları tərtəmiz yuyub aparır. Xeyirxahlığın nümunəsi olan əməllər amal və ideallar isə insan düşüncəsinin və gələcək fəaliyyətinin təkanvericisinə çevrilir.

Novruz bayramı-mifik təfəkkürdə inam və eşqdır. Həyatda mübarizə və nikbinlikdir. Novruz bayramı tarix və yaddaşın əzəli, dəyişməz harmoniyasıdır. Yalnız bu mövqelər düzgün dərk edildikdə və onlar üzvi şəkildə bizim hər birimizin və dövlətimizin həyatında birləşdikdə millət, xalqın sabahı inamlı görünür.

ƏDƏBİYYAT

1. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. B., "Maarif", 1992.
2. Məmmədhusəyn Təhmasib. Məqalələr. B., Elm, 2005.
3. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I c, B., "Elm", 2002.
4. Novruz. B., "Yazıçı", 1989.
5. Seyidov M. Yaz bayramı. B. Gənclik, 1990.
6. Vəliyev V. Azərbaycan folkloru. B., "Maarif", 1985.

Магеррам Джафарли
НАН Азербайджана, Нахичеванский сектор (Азербайджан)

НОВРУЗ И ЕГО МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ПЛАСТЫ

Р Е З Ю М Е

В статье исследован праздник «Новруз», проводимый азербайджанским народом. Здесь проанализированы история, фольклорный и этнографический характер этого праздника и его связь с мифическим мышлением.

В результате исследований выявлены многие исторические, научные показатели, связанные с нашим народом.

Ключевые слова: Новруз, миф, ритуал, святость, вера, очищение

Maharram Jafarli
Azerbaijan National Academy of Sciences (Azerbaijan)

NOVRUZ AND ITS MYTHOLOGICAL LAYERS

S U M M A R Y

The article deals with the celebration of Novruz Holiday, the history of this holiday, its ethnographical and folklore sides, its relation with myths. In the result scientific facts related with the history of our people have been found out.

Key words: Nouruz, myth, ritual, saintness, belief, purification